

اطلس مردم گیاه درمانی ایران

هما حاجی علی محمدی *

دکتر مریم تقوی شیرازی **

عبدالباسط قربانی ***

تاریخ دریافت: ۸۵/۱۱/۱۴

تاریخ پذیرش: ۸۶/۳/۲۰

چکیده

اطلس مردم گیاه درمانی ایران، از طرح‌های پژوهشی مصوب گروه مردم‌شناسی زیست محیطی پژوهشکده مردم‌شناسی سازمان میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری در سال ۱۳۸۴ بوده است که با در نظر گرفتن زمان ۵ ساله در حال اجرا است. توجه به این که دانش بومی مردم در چگونگی استفاده از گیاهان در درمان توسط درمان‌گران و مردم محلی بخشی از میراث معنوی ایران زمین را شامل می‌شود و خطراتی که این دانش و گونه‌های گیاهی را تهدید می‌کند از

* کارشناس ارشد مردم‌شناسی / مدیر گروه مردم‌شناسی زیست محیطی پژوهشکده و مدیر طرح

Email: homa_b9@yahoo.com

پژوهشی اطلس مردم گیاه درمانی ایران.

** پژوهشگر و پزشک

*** پژوهشگر گیاه‌شناسی - دانشجوی دکتری گیاه‌شناسی

ضرورت‌های پرداختن به این موضوع بوده است. در این پژوهش با رویکردی مردم‌شناختی که در روش‌شناسی مشترکات بسیار با قوم‌گیاه‌شناسی دارد به بررسی موضوع در نقاط مختلف ایران بر اساس اطلاعات مردم‌نگاری پرداخته می‌شود. توجه به ماهیت میان رشته‌ای موضوع ما را بر این داشت تا از تخصص‌های مرتبط با موضوع مانند مردم‌شناسی، گیاه‌شناسی، پزشکی، داروسازی در این طرح پژوهشی یاری طلبیم. منطبق بر استانداردهای روز دنیا در این شاخه از علم پیش رویم. و تاکنون به بررسی ۹۰ گونه گیاه متعلق به ۶۸ جنس و ۳۷ خانواده در درمان‌های بومی دست یافته‌ایم که بخشی از نمونه‌ها به عنوان هر بار یوم در آرشیو پژوهشکده مردم‌شناسی نگهداری می‌شود.

واژه‌های کلیدی: دانش بومی، اسپند

مقدمه

از آغازین زمان تمدن، مردم با گیاهان پیرامونشان ارتباط داشته‌اند. اعتقاد به قدرت شفادهی گیاهان شاید خیلی پیش‌تر از اینکه نامی از آن‌ها در جایی نوشته شود، در میان مردمان وجود داشته است. گیاهان علاوه بر اینکه در زندگی و حیات مادی انسان‌ها نقش داشته‌اند در شکل‌گیری ساختار اسطوره‌ها، باورها و اعتقادات نیز دخیل بوده‌اند. با مرور اسطوره‌های ملل، شاهد این ارتباط و اعتقاد حتی با دنیای پس از مرگ نیز هستیم.

انسان به منظور تامین نیازهای اساسی مادی خود همچون خوراک، پوشاک و مسکن، بیشتر از راه شناسایی گیاهان، به طبیعت وابستگی پیدا کرده است. تعریف جامعه‌ی انسانی بدون توجه به وابستگی آن به قلمرو گیاه معنا ندارد.

بررسی چگونگی این ارتباط تنگاتنگ میان انسان و گیاه در قالب علم قوم‌گیاه‌شناسی انجام می‌گیرد. واژه‌ی قوم‌گیاه‌شناسی از دو واژه‌ی Ethno به معنای قوم و Botany به معنای گیاه‌شناسی شکل گرفته است و علمی است میان رشته‌ای که از

دیدگاه و منظرهای گوناگون دارای تعاریف متعددی است، از دیدگاه مردم‌شناسی «قوم گیاه‌شناسی به مطالعه روابط بسیار پیچیده‌ای که بین انسانو گیاه وجود داشته و دارد می‌پردازد و رشته‌ای است فراگیر زیرا هیچ گروهی از مردم را نمی‌توان یافت که زندگی ایشان به گیاهان وابسته نباشد، از گیاهان بهره‌برداری نکنند و بر نام‌گذاری و طبقه‌بندی گیاهان در بوم‌گاه‌شان نپرداخته باشند». (دانشنامه‌ی مردم‌شناسی، در دست چاپ پژوهشکده مردم‌شناسی)

به واقع قوم گیاه‌شناسی به مطالعه و بررسی چگونگی استفاده‌ی افراد یک فرهنگ، یک قوم و یا ناحیه‌ی خاص، از گیاهان بومی و موجود در آن منطقه می‌پردازد. قوم گیاه‌شناسان به دنبال این هستند که بدانند چگونه از گیاهان به عنوان غذا، مسکن، دارو، پوشاک، و وسیله‌ی شکار استفاده می‌شود. (قربانی، ۱۳۸۴: ۵).

واژه‌ی قوم گیاه‌شناسی برای اولین بار در سال ۱۸۹۶ توسط «جان هارش برگ» به کار برد شد و به تدریج با گسترش این علم دارای زیرشاخه‌هایی چون: گیاه‌شناسی اقتصادی، قوم گیاه‌شناسی کمی، قوم گیاه‌شناسی دارویی، قوم گیاه‌شناسی کاربردی و قوم گیاه‌شناسی دیرین شده است. (قربانی، ۱۳۸۳: ۶). قوم گیاه‌شناسی به دلیل ماهیت میان رشته‌ای‌اش و الزام حفظ حیات زیستی کرده زمین که به دلیل بی‌توجهی به بستر فرهنگی و زیستی جوامع انسانی در معرض نابودی است، از جمله رشته‌های مؤثر و کاربردی در بحث حفاظت از زیست بوم و توسعه‌ی پایدار است.

اطلس مردم گیاه درمانی

اطلس مردم گیاه درمانی ایران پژوهشی است که در قالب علم قوم گیاه‌شناسی به طور رسمی از سال ۱۳۸۴ در پژوهشکده مردم‌شناسی سازمان میراث فرهنگی و گردشگری آغاز شده است، اطلاق واژه‌ی مردم گیاه به جای قوم گیاه به دلیل حوزه‌ی مطالعاتی این پژوهش انتخاب شده است، زیرا بررسی و پژوهش‌های میدانی انجام شده در این طرح اختصاص به قوم خاصی ندارد و پژوهش بر اساس منطقه‌ی فرهنگی

و استانی صورت گرفت است که گاهی شامل چندین قوم می‌شده است.» (میرشکرایی،^(۱) سخنرانی در جلسه‌ی تخصصی مربوط به پژوهش مذکور، ۱۳۸۴)

اهداف

هدف از انجام این پژوهش مواردی است که در چارچوب ذیل جای می‌گیرد:

- ۱- حفظ و احیای دانش بومی مربوط به استفاده از گیاهان در درمان که با گسترش زندگی شهرنشینی و برداشت بی‌رویه از زیست‌گاه گیاهان در حال نابودی است.
- ۲- بررسی جایگاه گیاه درمانی در روند تکاملی جامعه‌ی ایران که متشکل از اقوام و خرده فرهنگ‌های گوناگون است.
- ۳- دستیابی به میزان صحت علمی دانش بومی در ارتباط با گیاه درمانی که نزد مردم و درمانگران محلی است که از طریق تطبیق نتایج به دست آمده با طب کهن و دانش امروز حاصل خواهد شد.
- ۴- ثبت این دانش به عنوان بخشی از میراث معنوی کشورمان که نزد درمانگران محلی به جای مانده و در حال از بین رفتن است.
- ۵- ایجاد بستر فرهنگی مناسب جهت توجه به حق مالکیت معنوی در ارتباط با دانش درمانگران بومی.
- ۶- گردآوری مجموعه‌ی اطلاعات کاربردی جهت برنامه‌ریزی منطقه‌ای برای حفظ و احیای گونه‌های گیاهی در حال انقراض.

پیشینه‌ی پژوهش

پژوهش اطلس مردم گیاه درمانی ایران به شیوه‌ای که در این پژوهش مورد استفاده قرار گرفته است، تا به حال در ایران انجام نشده است. مراکز پژوهشی و آموزشی به پژوهش‌های موردی با شیوه‌ها و روش‌شناسی‌های متفاوت و منظرگاهی جداگانه و

۱- رییس پیشین پژوهشکده مردم‌شناسی سازمان میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری.

منفرد به موضوع گیاه درمانی پرداخته‌اند، گیاه‌شناسان صرفاً از دیدگاه گیاه‌شناسی، داروشناسان از منظر ترکیبات شیمیایی و خواص شیمیایی و درمانی آن و پزشکان صرفاً به خواص درمانی آن به صورت عام پرداخته‌اند. از جمله شاخص‌ترین این پژوهش‌ها می‌توان به کتاب «متداول‌ترین گیاهان دارویی سنتی ایران» تألیف دکتر غلامرضا امین و گزارش بررسی گیاهان مفید و دارویی ایران و عراق که توسط دیوید هوپر و هنری فیلد در سال ۱۹۳۷ انجام شده است، اشاره کرد.

گروه پژوهش

به علت ماهیت چندگانه‌ی دانش قوم‌گیاه‌شناسی، قوم‌گیاه‌شناس باید اطلاعات پایه‌ای در زمینه‌ی علوم مردم‌شناسی، گیاه‌شناسی، پزشکی و داروسازی داشته باشد. به علت اینکه یک فرد نمی‌تواند تمامی این تخصص‌ها را با هم داشته باشد بهترین گزینه جهت انجام بررسی‌های قوم‌گیاه‌شناسی ایجاد یک گروه تحقیقاتی شامل تخصص‌های ذکر شده می‌باشد. در این گروه مردم‌شناس وظیفه‌ی برقراری ارتباط با افراد محلی و استفاده از روش‌های مردم‌شناسی جهت کسب و ثبت اطلاعات قوم‌گیاه‌شناختی آنان را بر عهده دارد. فرد گیاه‌شناس جهت شناسایی گیاهان کاربردی و نمونه‌برداری علمی جهت مستندسازی اطلاعات گردآوری شده، دعوت به همکاری شده است. با توجه به اینکه اصطلاحات و مفاهیم مربوط به بیماری در میان مردم متفاوت است انطباق آنها با علم پزشکی جدید بر عهده‌ی پزشک خواهد بود و داروساز نیز شیوه‌های کاربرد گیاهان دارویی و ترکیبات آنها را از دیدگاه علم جدید داروسازی مورد بررسی قرار می‌دهد.

در این پژوهش نیز با تعریفی که ارائه شد، گروه پژوهشی شامل متخصصین از رشته‌های مرتبط می‌باشد، که با مشاوره و حمایت‌های علمی آقای محمد میرشکرایی با ساختار ذیل تا حال به پژوهش پرداخته‌اند.

گروه شامل افراد زیر است: خانم خدیجه امامی، مردم‌شناس؛ آقای خسرو

خوانساری، داروساز؛ آقای سعید کارپسند، پژوهشگر علوم اجتماعی؛ آقای بهمن رحیمی پژوهشگر.

روش پژوهش

در این پژوهش رویکرد اصلی و اساسی مردم‌شناختی بوده است که با روش‌شناسی در قوم‌گیاه‌شناسی بسیار اشتراک دارد. روش‌شناسی مورد استفاده در دو بخش میدانی و کتابخانه‌ای به صورت موازی انجام شده است. در بخش میدانی از طریق مراجعه و حضور در زمین تحقیق و مشاهده‌ی عمیق و مستقیم به همراه مصاحبه‌ی کیفی و رودررو به جمع‌آوری اطلاعات از درمانگرهای بومی و محلی پرداخته شده است که بر اساس نمونه‌گیری زنجیره‌ای انتخاب شده‌اند. علاوه بر آنکه نمونه‌های گیاهی بر اساس فصل رویش گیاهی مناطق بر اساس روش‌شناسی گیاه‌شناسی جمع‌آوری، و به وسیله عکس‌برداری مستندسازی شده است، نمونه‌های گیاهی جهت هر باریوم گیاهی و طبق استاندارد تعریف شده کدگذاری و نگهداری شده است. در روش کتابخانه‌ای به جمع‌آوری اطلاعات از منابع مکتوب با چارچوب مشخص به شرح زیر پرداخته شده است.

- منابع مکتوب که بر اساس مطالعات میدانی تنظیم شده بود و به طور مستقیم و یا غیرمستقیم با موضوع ارتباط داشته است، مانند بررسی‌های حاصل از طرح جامع مردم‌نگاری سرزمین و طرح پژوهشی انسان، محیط، دانش (طب سنتی) که هر دو از برنامه‌های مصوب پژوهشی پژوهشکده‌ی مردم‌شناسی از سال ۱۳۶۵ تا ۱۳۸۴ بوده است و توسط پژوهشگران مردم‌شناسی سازمان در ستاد و استان‌ها به انجام رسیده است.

- منابع مکتوب مرتبط به طب کهن و تاریخ طب در ایران از جمله قانون در طب ابوعلی سینا، «الحاوی رازی» که با عنوان منابع اصلی کهن پژوهش بدان‌ها پرداخته شده است.

- منابع مکتوب مربوط به تحقیقات جدید آزمایشگاهی که در زمینه‌ی گیاهان دارویی در ایران و خارج از ایران انجام شده است.

مناطق مورد مطالعه

مناطق مورد مطالعه از سال ۱۳۸۴ تا کنون (مهرماه ۱۳۸۵) شامل استان‌های: آذربایجان شرقی، اردبیل، بوشهر، خوزستان، گلستان، کردستان، لرستان، سمنان، سیستان و بلوچستان و قزوین بوده است. و افزون بر آن به مطالعات موردی در روستاهای ایبانه (استان اصفهان) میمند (استان کرمان) و دوان (استان فارس) نیز پرداخته شده است. ملاک انتخاب نقاط، وجود اطلاعات میدانی و فراهم آمدن شرایط برای مراجعه به منطقه برای گردآوری اطلاعات و نیز، فصل رویش گیاهی مناطق بوده است.

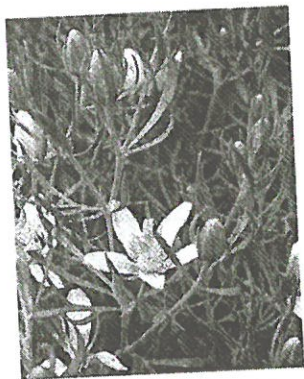
تنظیم مطالب

در تنظیم مطالب، ابتدا نام گیاه که شامل نام متداول آن در زبان فارسی است و نام علمی، تیره آن، نام انگلیسی و نام محلی آن در مناطق مورد مطالعه آورده شده است. سپس مشخصات گیاه از منظر گیاه‌شناسی و پراکنش گیاه ذکر شده است. قسمت مورد استفاده‌ی گیاه بخش دیگری است که اطلاعات آن براساس مطالعات کار میدانی گردآوری شده است. ترکیبات شیمیایی موجود در گیاه به طور مختصر اشاره شده است و سپس به مصارف درمانی گیاه در قالب مصارف درمانی محلی، طب کهن و دانش امروز پرداخته شده است. مصارف درمانی محلی به چگونگی استفاده از گیاه توسط مردم و درمانگران بومی در مناطق مختلف پرداخته است، و در بخش طب کهن به مطالب ذکر شده در مورد خواص و نحوه‌ی استفاده از گیاه مورد نظر در کتب بوعلی سینا و رازی در درجه اول و سپس استادان این علم پرداخته شده است. در بخش دانش امروز به مصارف درمانی گیاه که براساس تحقیقات آزمایشگاهی به دست آمده

است پرداخته شده است و در آخر به تطبیق اطلاعات به دست آمده از کار میدانی و طب کهن و دانش امروز پرداخته‌ایم.

نمونه‌های بررسی شده

گیاهان مورد بررسی تا به حال شامل ۹۰ گونه است که متعلق به ۶۸ جنس و ۳۷ خانواده می‌باشد. خانواده‌های دارای بیشترین گیاهان بررسی شده شامل خانواده‌ی آفتابگردان (Asteraceae) با ۱۳ گونه، خانواده‌ی نعنا (Lamiaceae) با ۱۱ گونه و خانواده‌ی نخود (Fabaceae) با ۵ گونه می‌باشد. که در این جایک نمونه از گیاهان مورد بررسی در این پژوهش، ارایه می‌شود، گروه پژوهش بسیار خرسند خواهد شد تا پیشنهادها و انتقادهای صاحب‌نظران و پژوهشگران را جهت تکمیل این طرح پژوهشی دریافت کند.

اسپند *espond*

نام علمی: *peganum harmala L*

تیره: *Zygophyllaceae*

نام فارسی: اسپند

نام انگلیسی: *harmel*

نام محلی: اسپندان *espândân*

اسپستان *espantân*، دودنی *ddvdni* (سراوان، ایرانشهر، زاهدان - سیستان و بلوچستان)، اوزرلک (ترکمن صحرا - گلستان)، اوزالیک *uzalik* (نام ترکمنی - گنبد کاووس - گلستان)، اوزریک *ozarik* (آذربایجان شرقی و اردبیل)، اسفن *esfan*، اسپن *espan* (لرستان)، دونیشت *donist* (روستان دوان - فارس)، اسفنج *esfanj*، دینش *dines* (دشتستان، بزپر - بوشهر).

مشخصات گیاه:

گیاهی علفی، پایا که تا ارتفاع ۵۰ سانتیمتر می‌رسد. دارای ریشه‌های رونده‌ی، کوتاه، ساقه‌ی راست، صاف و منشعب، در قاعده چوبی می‌گردد. برگ‌ها متناوب، کمی گوشتی به رنگ سبز روشن دارای بریدگی‌های خطی نامنظم. برگچه‌ها ریز و نخی شکل. گل انتهایی بزرگ ۵ قسمتی و به رنگ سفید مایل به سبز. کاسبرگ‌ها خطی، گلبرگ‌ها مستطیلی، پرچم ۱۵-۱۲ عدد، تخمدان کروی، ۳-۴ حجره‌ای، میوه کپسول (پوشینه) سه حجره‌ای، شکوفا. دانه‌ها قهوه‌ای تیره تا سیاه ۳-۴ میلیمتر. گلدهی در اردیبهشت و خرداد. در ایران سه زیرگونه دارد.

پراکنش

این گیاه در مناطق خشک و نیمه خشک ایران، در حاشیه‌ی جاده‌ها و مزارع متروک و زمین‌های مخروبه به فراوانی رشد می‌کند. در اکثر نقاط ایران می‌روید.

قسمت مورد استفاده:

دانه، ریشه و اندام‌های هوایی گیاه است.

ترکیب شیمیایی:

آلکالوئیدهای مهم *Peganum harmala*: harmine, harmaline, harmalol, harman در دانه و ریشه‌ی گیاه یافت می‌شوند. هارمالین، مهمترین آلکالوئید اسپند، سمیتی دو برابر هارمین دارد. (محمودیان و همکاران. ۲۰۰۶: ۴) به علاوه در دانه‌ی اسپند، آب، پروتیین، چربی، فیبر، خاکستر، کلسیم، فسفر، مس و تیامین وجود دارد (رجحان، ۱۳۸۰: ۲۸۰).

مصارف درمانی محلی:

استان سمنان:

شهرستان دامغان:

اسپند، الیک، سیاه دانه، میخک، ریشه‌ی جوز، پوست گردو و پسته را مخلوط و به صورت ضماد برای درمان روماتیسم استفاده می‌کنند (۱ س)

شهرستان شاهرود:

اسپند، پوست درخت اورس avais و موی بز را با هم سوزانده و محلی را که دچار سوختگی شده است را دود می‌دهند. (۴ س)

کودکان برای فصل بهار ساقه‌های نورسته‌ی اسپند را با دندان می‌کنند تا دچار چشم درد نشوند.

دود اسپند و پوست سرو کوهی را برای رفع عوارض ناشی از رطوبت و سرماخوردگی موثر می‌دانند. (افشار سیستانی، ۱۳۷۷: ۳۶۵-۳۶۴)

● گرمسار: اسپند سوخته، گردو سوخته و تریاک را برای رفع پادرد، روی پا می‌گذارند.

اسپند تازه و یونجه‌ی کوبیده شده را روی محل گزیدگی (زنبور) می‌گذارند. دود کردن اسپند، خاکشیر و فضولات الاغ برای درمان سرخک به کار می‌رفته است. در هنگام شیوع وبا از دود کردن اسپند، خاکشیر و کندر استفاده می‌کردند (پژوهش انسان، محیط، دانش - پزشکی - آرشیو پژوهشکده مردم‌شناسی).

خواص درمانی:

اسفند به عنوان خواب‌آور، قاعده‌آور، اشتها‌آور، ضد کرم، رفع پرخونی و قرمزی چشم، تقویت اندام، سیاه کردن مو، رفع سنگینی گوش، پیشاب‌آور، ضد اسپاسم، بی‌حس کننده، پایین آورنده فشار خون و ضد عفونی کننده شناخته شده است.

نحوه استفاده: پخته، ضماد و جوشانده (انسان، محیط دانش - پزشکی: ۷۸)

استان بوشهر:

دانه‌ی اسفند، اسفنج یا اسپند را برای رفع پرخونی، قرمزی چشم، تقویت اندام‌ها، درمان سنگینی گوش و دندان درد استفاده می‌کنند. (۷ ب)

دانه‌ی اسفند برای رفع پرخونی و قرمزی چشم، تقویت اندام‌ها و سیاه کردن موی سفید و درمان سنگینی گوش تجویز می‌شود. دندان درد را تسکین می‌دهد. برای پرخونی و قرمزی چشم، دانه‌ی اسفند را پخته و آب مطبوخ آن را در چشم می‌چکانند. برای تقویت اندام‌ها و سیاه کردن مواز پخته آن به صورت ضماد استفاده می‌کنند.

در معالجه‌ی سنگینی گوش، دانه آن را در آب و روغن زیتون جوشانده و پس از صاف کردن، چند قطره در گوش می‌چکانند و برای تسکین دندان درد، از بخور آن استفاده می‌کنند (افشار سیستانی، ۱۳۷۷: ۱۸۰).

استان سیستان و بلوچستان:

- زاهدان، میرجاوه، سد جنگل کورین، نصرت آباد و مهک.
دودنی dudni (اسپند) را برای رفع بلا و اجنه دود می‌دهند. (۲ سب)
- شهرستان سراوان:
اسپندان را برای جلوگیری از چشم زخم در تاویر دعاها قرار می‌دهند. (۳ سب)
افرادی که به استخوان درد مبتلا شده و ناراحتی‌های مفصلی نیز دارند، به این طریق معالجه می‌شوند:
ابتدا در زمین چاله‌هایی حفر کرده و در آن هیزم آتش می‌کنند. سپس روی هیزم سوخته شده به اندازه نیم متر بوته اسپند تر انداخته و روی آن آب ریخته، سپس بیمار روی بوته‌های اسپند دراز می‌کشد به طوری که به وسیله‌ی پتو یا لحافی زیر پوشش قرار گیرد. پس از مدتی بلند شده و برای همیشه استخوان دردش برطرف می‌شود.
برای ضد عفونی خانه، هر روز مقداری اسپند دود می‌کنند. (افشار سیستانی،

۱۳۷۷: ۳۹۲).

● شهرستان ایرانشهر:

دانه‌ی اسپند را کوبیده و در آب حل می‌کنند و برای هضم غذا به مصرف می‌رسانند (۴ سب)

● روستای بمپور:

اسپنتان سیاه *espantân* را برای چشم زخم دود می‌دهند.

● شهرستان سیستان:

برگ بوته‌ی اسپند را کوبیده و در محل مارگزیدگی قرار می‌دهند. (۶ سب) طبق گزارش‌های ارسالی از سیستان و بلوچستان استفاده از اسپند برای موارد دیگری مانند کشتن شپش و برای درمان درد مفصل‌ها نیز بکار برده می‌شود.

برای درمان درد مفاصل در زمین چاله‌ای کنده و در آن هیزم می‌افروزند. سپس روی هیزم سوخته شده، بوته اسفند تر نهاده و روی آن آب می‌پاشند. سپس بیمار روی بوته‌ها دراز می‌کشد، و با پتو یا لحافی پوشانده می‌شود. پس از مدتی بیمار بهبود می‌یابد. (امکان کشت گیاهان دارویی: ۱۱)

استان گلستان:

● ترکمن‌ها:

اسپند را برای ضد عفونی کردن هوا دود می‌دهند به علاوه آن را کوبیده و برای درمان کوفتگی بر روی موضع قرار می‌دهند. (۱ گ)

● شهرستان علی‌آباد کتول:

اسپند و خاکشیر را دود داده و برای درمان سرخک به کار می‌برند.

اسپند را برای رفع بیماری‌های روحی دود می‌دهند. (۲ گ)

● ترکمن صحرا:

اوزرلک؛ در منطقه به عنوان دفع کننده‌ی مار، ناراحتی‌های قلبی، زخم‌های پوستی،

درد عضلانی، ناراحتی‌های روده‌ای و هاری به کار می‌رود. اندام‌های هوایی گیاه نیز به صورت بخور و مرهم برای ناتوانی عضلانی و اسپاسم مورد استفاده قرار می‌گیرد. در مصارف داخلی دانه‌ها به صورت خوراکی (دانه کامل) یا جوشانده مصرف می‌شود. در مصارف خارجی به صورت مرهم مورد استفاده قرار می‌گیرد (قربانی، ۱۳۸۴: ۷۰-۷۱).

● گنبد کاووس:

از دود آن برای ضد عفونی کردن محیط استفاده می‌شود (خدادادی، ۱۳۷۶).

استان خراسان:

● شهرستان فردوس:

روستای گشیر:

اسپند سبز و خاکستر هیزم را کوبیده و با مقداری آب به هم می‌آمیزند و هنگام درد استخوان و مفصل بر روی موضع قرار می‌دهند. اسپند را در بسیاری از نقاط برای ضد عفونی محیط و رفع چشم زخم استفاده می‌کنند. (۳ خ)

● شهرستان سبزوار:

اسپند را برای رفع چشم زخم دود می‌دهند. (۵ خ)

استان آذربایجان شرقی:

● آذرشهر:

دانه‌ی اوزریک را می‌کوبند و گرد نرم آن را دم می‌کنند و برای درمان بواسیر و مارگزیدگی استفاده می‌کنند. (۴ م)

استان قزوین:

در منطقه تعداد اندکی از تخم اسفند به همراه چای جهت رفع اسهال استفاده

می‌شود. البته سمی است و باید در نهایت احتیاط مصرف شود. (۷م)

استان اردبیل:

اسپند یا اوزریک ozarik را جهت درمان دل درد به صورت خشک می‌خورند. برای رفع چشم زخم نیز دود می‌دهند.

● در روستای حاج کامل، اسپند را کوییده و در آب حل نموده به افراد صفاوی می‌خورانند. برای درمان گوش درد، دود سیگار، موی بز و اسپند را دود داده، دود حاصل از آن را به گوش می‌رسانند.

● در روستای دایوکندی، برای درمان معده درد اسپند و خاکشیر به شخص می‌خورانند.

● در درمان سرخک، کودک را اسپند دود می‌دهند. در درمان جنون و وحشت زدگی، اسپند دود می‌کنند.

روستای دوان:

یکی از موارد استفاده دونیشت dunist یا اسفند در طب سنتی روستای دوان، جهت رفع ناراحتی‌های متعدد دستگاه گوارشی می‌باشد. هنگامی که مسمومیت غذایی بروز می‌کند، دانه دونیشت را می‌کوبند و به صورت گرد در لیوان آب می‌ریزند و سر می‌کشند. با خوردن آن چون معده پذیرا نمی‌شود، حالت استفراغ به بیمار دست می‌دهد و هر آنچه که در معده مانده باشد استفراغ می‌کند. گاهی اتفاق می‌افتد که بعد از استفراغ، شخص اسهال می‌شود و مواد مسموم از روده‌ها دفع می‌گردد.

دونیشت برای برگشتگی هیز و تریش^(۱)، نیز مفید است و آنها را رفع می‌کند. دانه‌ی

۱- برگشتگی bargastegi: استفراغ

دو‌نیش‌ت را برای از بین بردن زخم سودایی^(۱) و ترک دست و پا هم به کار می‌برند. آن را کوبیده و روی زخم می‌پاشند. برگ سبز دو‌نیش‌ت نیز برای سرباز کردن زخم چرکین و دمل نیز مفید است. آن را کوبیده و با حنا مخلوط می‌کنند. بعد از پهن کردن آن بر روی تکه پارچه، روی زخم قرار می‌دهند. از دانه‌ی کوبیده شده‌ی دو‌نیش‌ت برای از بین بردن سالک نیز استفاده می‌شود. دو‌نیش‌ت در مخلوط چل‌گی‌یا^(۲) برای رفع کمر درد به

هیز heyza: فساد معده = هیضه

هیز بیماری فساد معده است که در اثر خوردن مواد شیرین مثل عسل، قند و شیرینی و میوه‌هایی چون انجیر بعد از خوردن غذاهای گوشتی، به خصوص آبگوشت و خورش‌ت عارض می‌شود. علامت هیز آروغ‌های بدبو است، که در اثر ایجاد گاز در معده به طور مکرر صورت می‌گیرد. همچنین این بیماری ایجاد اسهال می‌کند.

(سلامی، عبدالنبی، ۱۳۸۱، ص ۲۸۹ و ۲۵۲)

«هیضه: ناگوار افتادن طعام، براه افتادن شکم، اسهال، رفتن شکم، بیرون شدن مواد فاسد ناگوارده با قی یا

اسهال با سختی و عنف (دهخدا، علی اکبر ۱۳۷۲، ج ۱۴، ص ۲۰۸۷۶)

تریش terisa: ترش کردن معده، تریش عارضه‌ای است که با آروغ زدن مکرر و آمدن مایع ترش مزه از معده به دهان، خود را نشان می‌دهد. (سلامی، عبدالنبی، ص ۲۷۷، ۱۳۸۱)

۱- زخم سودایی zaxm-e-soda-yi (زخم سوداوی): سوداگاهی به ناحیه‌ی سر سرایت می‌کند و در پوست سر ایجاد خشکی می‌نماید. پوست در اثر خشکی ترکی می‌خورد و در اثر خارش زیاد و خاراندن آن، زخم می‌شود و از آن خون تراوش می‌کند. معمولاً در این مواقع بیمار نباید از غذاهای سودازا sodaza مثل بادمجان، حبوبات و گوجه‌فرنگی استفاده کند. (سلامی، عبدالنبی، ص ۲۸۱، ۱۳۸۱)

۲- چل‌گی یا cel giya: مواد: برگ آویشن شیرازی، برگ آویشن باریک، گل alpa، گل و برگ استخودوس،

هسته‌ی شفتالو،

هسته‌ی هلو، گل بابونه، گل و برگ نوعی بومادران، برگ keverk، برگ پرسیاووشان، پوست نارنج، دانه‌ی اسفند، گل و برگ درمنه، رازیانه، ریشه‌ی شیرین بیان، ریشه‌ی انجبار، ریشه‌ی کاسنی، روغن زیتون، روغن کرچک، دانه‌ی نانخواه، دانه‌ی زیره، ساقه‌ی زنجبیل، بوی جهودان، برگ مرزنگوش، میوه‌ی هلیله، برگ نوعی پنه و چند گیاه محلی دیگر (اسم محلی گیاهان فوق، ذکر نشده است).

به جز زنجبیل (۱/۲) همه‌ی گیاهان به یک نسبت مصرف می‌شوند.

طرز تهیه: مواد را در آب خیسانده، بعد آبش را گرفته و مقداری روغن زیتون اضافه می‌کنند و به صورت شیره‌ی کش‌دار در می‌آید. سپس می‌جوشانند، در نتیجه ماده‌ای غلیظ مانند مرهم به دست می‌آید.

خواص درمانی: برای رفع باد کمر، دردهای مفاصل و مهره‌های پشت بر روی محل درد می‌مالند. مقدار مصرف: به هنگام احساس درد مقداری از آن را با سرانگشت برداشته و روی محل درد می‌مالند و

خوب ماساژ می‌دهند تا به اصطلاح به خورد پوست برود. (سلامی، عبدالنبی، ص ۲۵۴، ۱۳۸۱)

مصرف می‌رسد. (سلامی، ۱۳۸۱: ۱۵۳).

مصارف درمانی در طب کهن:

حَرَمَل تقطیع کند^(۱) و نرمش دهد. محلول آن را بر مفاصل مالند، درد مفاصل را از بین برد. مستی آور است مانند شراب. دل به هم خوردن به دنبال دارد. بخورند یا محلولش را بمالند. ادرار بول و حیض کند و در علاج قولنج سودمند است (ابن سینا، ۱۳۶۸: ج ۲، ص ۱۵۲).

ابوجریج: قی آور است و چنانچه آن را بیاشامند مانند شراب باعث مستی خواهد گردید (رازی، ۱۳۸۴: ج ۲۰، ۱۸۸).

دانه‌ی این گیاه در طبابت‌های قدیم، به عنوان خواب‌آور، معرق، ضد کرم و قاعده‌آور مصرف داشته است. هنوز در طب عوام کم و بیش مورد استفاده قرار می‌گیرد. دانه‌ی اسفند سمی است (زرگری، ۱۳۷۵، ج ۱، ۴۴۹).

اسفند به عنوان ضد عفونی کننده مصرف عمومی داشته و مصرف خوراکی آن به علت سمیت زیاد منع شده است (امین، ۱۳۸۴: ۴۴).

از ضماد دانه‌ی اسفند برای کمپرس در کوبیدگی و زخم استفاده می‌شود. مصرف دانه‌های اسفند در دوران بارداری منع شده است (ماه وان، ۱۳۸۱: ۶۵).

دانه‌ی اسفند برای بیماری‌های روانی و التهاب مغز، فلج اعصاب، صرع، رفع جنون استفاده می‌شود. (ماده هارمالین) در این موارد بهتر است به مقدار بسیار کم حدود یک میلی‌گرم برای هر کیلوگرم وزن بدن از دانه‌ی اسپند استفاده شود. ولی این دانه‌ها برای خوردن نباید کوبیده شود. زیاده روی در خوردن دانه‌ی اسفند موجب هذیان‌گویی، جاری شدن بزاق و تهوع شده و مقدار ۱۵۰۰ میلی‌گرم برای هر کیلوگرم وزن بدن

۱- تقطیع کردن: بعضی داروها خلط غلیظ را تقطیع کند و رقیق کند، خاصه آنچه در سینه و شش است. (دهخدا، علی اکبر، ج ۴، ص ۲۹۰۶).

کشنده است (رحجان، ۱۳۸۰: ۲۹).^(۱)

گیاه اسفند رطوبت‌های سینه و ریه را خشک می‌کند و بادهای روده را تحلیل می‌برد و نیروی جنسی را تقویت می‌کند و ترشح شیر را زیاد می‌کند. بخور اسفند برای دندان درد نافع است. اسفند برای گرم مزاجان مضر است و سردرد و قی و دل بهم خوردگی می‌آورد. روغن اسفند گرم و خشک است و برای فلج، لقوه، رعشه، سستی، صرع و پریدن ناگهانی اعضای بدن چه با خوردن و چه با استفاده از ضماد آن مفید است (میرحیدر، ۱۳۸۲: ج ۳، ۷۲).

مصارف درمانی بر اساس دانش روز:

هارمالین دانه‌ی اسپند از نظر درمانی دارای اثر نیرو دهنده سیستم مرکزی اعصاب و ماده‌ای سمی است (زرگری، ۱۳۷۵: ج ۱، ۴۴۹).

هارمالین موجود در دانه‌ی گیاه ماده‌ای است شبیه به هورمون ملاتونین در غده‌ی اپی فیز (صنوبری) انسان، به این جهت برای سیاه کردن موهای انسان مفید است و از آن به عنوان رنگ مو استفاده می‌شود (رحجان، ۱۳۸۰: ۲۸). مصرف متوسط از هارمالین منجر به تشنج و لرزش در بدن می‌شود (محمودیان و همکاران، ۲۰۰۶: ۱۰۴).

در طب قدیم *Peganum harmala* به عنوان قاعده آور *emmenagogue* و عاملی که باعث سقط می‌شود *abortifacient*، کاربرد داشته است. در بررسی‌های انجام شده اگر دانه‌ی اسپند به میزان زیادی مصرف شود (در دو بررسی به ترتیب ۵۰ گرم و ۱۵۰ گرم) علائم مسمومیت شامل موارد زیر دیده می‌شود: علائم حسی - عصبی (*neuro - sensorial*) توهم، افزایش مختصر در دمای بدن، اختلال در سیستم قلبی -

۱- ملاتونین هورمونی است که توسط غده‌ی پینه آل در مغز ترشح می‌شود. این هورمون آهنگ و الگوی ۲۴ ساعته‌ی عملکرد و پاسخ‌های بدن را تنظیم می‌کند. به تنظیم خواب و بیداری کمک می‌کند. همچنین زمان و آزاد شدن هورمون‌های جنسی زنانه را کنترل می‌کند. بر روی دوره‌های قاعدگی، بلوغ و یایسگی تأثیر می‌کند.
www.iranhealers.com/modules.php?name=sections&op=viewarticle&artid=361-89k

مناطق مورد مطالعه (۸۸-۸۷)

اسپند **espond**

Peganum harmala L

Zygophyllaceae

اسپند

اسپندان اسپندان دودنی (سراوان، ابرانشهر، زاهدان - سیستان و بلوچستان) اوزرلک (توکمن صحرا - گلستان) - اوزالک uzalik (نام ترکمنی - گند کاوس - گلستان) اوزرلک (آذربایجان شرقی) - اسفن، اسین (لوسان) - دوتیست (روستای دوان - فارس) اسفنج، دینش (دمنستان، بویز - بوشهر) - اوزرلک ozalik (اردبیل)

حرمال

Harmel

نام علمی :

تیره :

نام های رایج :

نام محلی :

نام عربی :

نام انگلیسی :

عروقی مانند کاهش ضربان قلب و افت فشار خون. در تمام موارد مسمومیت خوشبختانه علائم بعد از مدتی کاهش یافته و بیماران با حال عمومی خوب بیمارستان را ترک کرده‌اند. چون هنوز خصوصاً در خاورمیانه از این گیاه برای سقط استفاده می‌شود. پزشکان باید از علائم مسمومیت با این گیاه آشنایی کامل داشته باشند (لازم به ذکر است در دو مورد فوق، اولی برای درمان آمنوره "عدم قاعدگی" و دومی برای ترک اعتیاد اسپند را مورد استفاده قرار داده‌اند) (محمودیان و همکاران. ۲۰۰۶: ۱۴)

طریقه مصرف:

به صورت خوراکی و موضعی (رجحان، ۱۳۸۰: ۲۹). و دود دادن مصرف می‌شود.

قیاس:

استفاده از اسپند در مصرف موضعی در درمان درد مفاصل که توسط درمانگران محلی و مردم محلی صورت می‌گیرد. با خواص درمانی ذکر شده در کتاب قانون ابن سینا جهت درمان دردهای استخوانی و درد مفاصل تطبیق دارد.

منابع

- اندرولی، توماس ای. ۱۳۸۱، مبانی طب سیسیل ۲۰۰۱، ترجمه گروهی از استادان دانشگاه‌های علوم پزشکی ایران، چاپ اول، تهران: ارجمند.
- آینه چی، یعقوب. ۱۳۷۰، مفردات پزشکی و گیاهان دارویی ایران. چاپ دوم، تهران: دانشگاه تهران، آبان.
- افشار سیستانی، ایرج. ۱۳۷۷، پزشکی سنتی مردم ایران، چاپ دوم، تهران: روزنه.
- امین، غلامرضا. ۱۳۸۴، متداولترین گیاهان دارویی سنتی ایران، چاپ اول، تهران: دانشگاه علوم پزشکی تهران، مرکز تحقیقات اخلاق و تاریخی پزشکی.

- پولاک، یاکوب ادوارد. ۱۳۶۱، سفرنامه پولاک، ترجمه کیکاووس جهاننداری، تهران: خوارزمی.
- جهان‌آرا، فهیمه. (کارشناس اداره کل نظارت بر امور دارو و مواد مخدر) ۱۳۸۰، اطلاعات و کاربرد داروهای گیاه رسمی ایران، چاپ اول، تهران: داروگستر رازی.
- جوانشیر، کریم. ۱۳۷۸، رستنی‌های منطقه بشاگرد، چاپ اول، تهران: دانشگاه تهران.
- حاجی آخوندی، عباس؛ بلیغ، ناصر. ۱۳۸۱، راهنمای کاربردی گیاهان دارویی، تهران: مرکز انتشارات دانشگاه آزاد اسلامی، چاپ اول.
- دهخدا، علی‌اکبر. ۱۳۷۲، لغت‌نامه (۱۴ جلدی)، چاپ اول از دوره جدید، تهران: دانشگاه تهران.
- رازی، محمدبن زکریا. ۱۳۸۴، کتاب الحاوی (جلد ۲۰-۲۱)، ترجمه دکتر سلیمان افشاری‌پور، چاپ اول، تهران: فرهنگستان علوم پزشکی جمهوری اسلامی ایران.
- زرگری، علی. ۱۳۷۵-۸۱، گیاهان دارویی (۵ جلدی)، چاپ ششم، تهران: دانشگاه تهران.
- سلامی، عبدالنبی. ۱۳۸۱، طب سنتی دوان، چاپ اول، تهران: کازرونیه.
- سلطانی، ابوالقاسم. ۱۳۸۴، دایرةالمعارف طب سنتی گیاهان دارویی (دو جلد - چاپ شده)، چاپ اول، تهران: ارجمند.
- سینا، ابوعلی. ۱۳۶۸، قانون در طب (۷ جلدی)، ترجمه عبدالرحمن شرفکندی (هه ژار)، چاپ چهارم، تهران: سروش.
- شفیع‌زاده، فتح‌الله. ۱۳۸۱، گیاهان دارویی لرستان، چاپ اول، تهران: حیان.
- صالحی سورمقی؛ محمدحسین. ۱۳۸۵، گیاهان دارویی و گیاه درمانی، چاپ اول، تهران: دنیای تغذیه.
- ضیایی، سیدعلی (و دیگران). ۱۳۸۴، احتیاط مصرف و تداخلات دارویی گیاهان

- دارویی، چاپ اول، تهران: تیمورزاده.
- فروزان، کریمی (و دیگران). ۱۳۸۲، روش مرجع‌نگاری، چاپ اول، تهران: مرکز ملی تحقیقات علوم پزشکی کشور.
- فلوک، هانس. ۱۳۶۶، گیاهان دارویی، ترجمه دکتر محمدرضا توکلی صابری، دکتر محمدرضا صداقت، چاپ پنجم، تهران: روزبهان.
- قربانی، عبدالباسط. ۱۳۸۴، گیاهان دارویی ترکمن صحرا، چاپ اول، تهران، مرکز تحقیقات طب سنتی و مفردات پزشکی دانشگاه علوم پزشکی شهید بهشتی.
- کاخی، مرتضی. ۱۳۷۳، شیوه‌نگارش، نقطه‌گذاری، پانویس، کتابشناسی، چاپ دوم، تهران: امیرکبیر.
- ماه‌وان، احمد. ۱۳۸۱، فرهنگ گیاهان ایران. چاپ اول، مشهد: دفتر جغرافیایی و انتشارات ماهوان (ماه‌نشر).
- مظفریان، ولی‌الله. ۱۳۸۲، فرهنگ نام‌های گیاهان ایران، چاپ سوم، تهران: فرهنگ معاصر.
- معین، محمد. ۱۳۷۱، فرهنگ فارسی (۵ جلدی)، چاپ هشتم، تهران: امیرکبیر.
- میرحیدر، حسین. ۸۲-۱۳۸۱، معارف گیاهی (۸ جلدی)، چاپ پنجم، تهران: دفتر نشر فرهنگ اسلامی.
- هوشمند ویژه، محمد. ۱۳۷۰، فرهنگ پزشکی انگلیسی - فارسی دورلند (۲ جلدی)، چاپ پنجم، نشر کلمه.
- Blumenthal et al. 1998, *The complete German commission Emonographs*.
The American botanical council.
- Heinrich, M, Banes, J, Gibbones & Williamson. 2004, *Fundamentals of Pharmacognosy and Phytotherapy*, Churchill Livingstone.
- Mills, S, Bone, Kerry. 2005, *The essential guide to herbal safety*, Elsevier
Churchil Livingstone.

- WHO monographs on selected medicinal plants. 1999, Geneva, Vol. 1.
- Mahmondian, M, Jalipur, H, Salehian, P 2002, Toxicity of peganum harmala, Iranian Journal of Pharmacology and thera Peutics.

پژوهش‌ها

- انسان، محیط، دانش پزشکی (طب سنتی) در استان سمنان، آقای حمید فیاضی، پژوهشکده مردم‌شناسی، سال ۱۳۷۸.
- انسان، محیط، دانش پزشکی (طب سنتی) در استان اردبیل، فاطمه قلی‌پور کال مرزی، پژوهشکده مردم‌شناسی، سال ۱۳۷۸.
- تقوی شیرازی، مریم. پژوهش میمند و سلامت. پروژه بزرگ روستای تاریخی میمند، سازمان میراث فرهنگی و گردشگری، ۳-۱۳۸۲
- تقوی شیرازی، مریم. پژوهش گیاهان دارویی روستای ایبانه. پروژه بزرگ روستای تاریخی ایبانه، سازمان میراث فرهنگی و گردشگری، ۱۳۸۳
- رمضان‌نژاد، رضا. لیست فلورستیک گونه‌های گیاهی روستای تاریخی میمند به همراه شرح گیاهان دارویی منطقه و کاربرد بومی گیاهان، سازمان میراث فرهنگی و گردشگری ۸۳-۱۳۸۴
- سرطاوی، کهزاد؛ غلامیان، فاطمه. گیاهان دارویی استان بوشهر، فصلنامه پژوهشی تحقیقات گیاهان دارویی و معطر ایران، مرکز تحقیقات کشاورزی و منابع طبیعی استان بوشهر، جلد ۲۰ شماره ۲، ص ۲۱۳-۲۳۷، ۱۳۸۳
- خدادادی، عصمت. بررسی درمان‌های سنتی درگنبد کاووس. به راهنمای غلامرضا امین، محمدحسین صالحی سورمقی، حسن فرسام، پایان نامه دکتر، دانشگاه علوم پزشکی ایران، ۱۳۷۶.
- صندوقدار، محمدحسین. گیاهان دارویی استان سیستان و بلوچستان، مؤسسه تحقیقات جنگلها و مراتع.

- هویزه، حمید. گیاهان دارویی خوزستان
- عظیمی، مطعم. گیاهان دارویی اردبیل
- حیدری شریف آبادی، حسین. گیاهان دارویی آذربایجان شرقی
- هوشیدری، فرحناز. گیاهان دارویی کردستان
- هوشیدری، فرحناز. گیاهان دارویی کرمانشاه
- اکبری‌نیا، احمد. گیاهان دارویی استان قزوین

کدهای مردم‌نگاری

سال	پژوهشگران	شهرستان	استان	کد
۱۳۷۴	سرپرست هیئت: حمیدرضا حسنی	دامغان	سمنان	۱ س
۱۳۷۲	عضو هیئت: پرویز طلائیان عباس ترک زاده، حمیدرضا حسنی	سمنان	سمنان	۲ س
۱۳۷۳	محمدسعید جانب الهی با همکاری: سلیم سلیمی موید سرپرست هیئت: حمیدرضا حسنی	شاهرود	سمنان	۳ س
۱۳۸۲	عضو هیئت: فاطمه قلی‌پور، فاطمه رجب‌زاده، افسانه علیدوست طراح: افسانه علیدوست سرپرست هیئت: شهلا جواهری	شاهرود	سمنان	۴ س
۱۳۷۹	اعضاء هیئت: مصطفی شمس‌الدینی مرضیه منصوری زاده	دیر	بوشهر	۱ ب
۱۳۷۶	مصطفی شمس‌الدینی، مرضیه منصوری‌زاده	کنگان	بوشهر	۲ ب
۱۳۷۶	مصطفی شمس‌الدینی، مرضیه منصوری‌زاده	دشتی	بوشهر	۳ ب
۱۳۷۶	مصطفی شمس‌الدینی عکاس: اسماعیل جاشویی	تنگستان	بوشهر	۴ ب
زمستان ۱۳۷۳	مصطفی شمس‌الدینی، خداداد مزارعیان	گناوه	بوشهر	۵ ب

سال	پژوهشگران	شهرستان	استان	کد
۱۳۷۴	سرپرست هیئت: حمیدرضا حسنی	دامغان	سمنان	۱س
زمستان ۱۳۷۵	مصطفی شمس‌الدینی، مرضیه منصوری‌زاده	دشتستان	بوشهر	۶ب
—	علی فلسفی میاب	میرجاوه	بوشهر	۷ب
۱۳۷۰	محمدسعید جانب‌اللهی	میرجاوه	سیستان و بلوچستان	۱سب
۱۳۷۴	سید احمد برآبادی، خداداد مزارعیان	زاهدان	سیستان و بلوچستان	۲سب
۱۳۷۴	سید احمد برآبادی، خداداد مزارعیان و معصومه همایی	سراوان	سیستان و بلوچستان	۳سب
۱۳۷۴	محمدسعید جانب‌اللهی با همکاری سلیم سلیمی مویذ	ایران‌شهر	سیستان و بلوچستان	۴سب
۱۳۷۴	سبحانعلی حمیدی، مجید رضانی‌فرد	نیکشهر	سیستان و بلوچستان	۵سب
۱۳۷۲	محمدسعید جانب‌اللهی با همکاری غلامحسین (فرهاد) رثوفی حمیدرضا حسنی	سیستان	سیستان و بلوچستان	۶سب
۱۳۸۱	غلامحسین شعبی، شاهپور قجقی‌نژاد مجید رضانی‌فرد طراح: مهدی مختاریان	ترکمن	گلستان	۱گ
۱۳۸۲	زلیخا نظری، اشلی برون	علی‌آباد کتول	گلستان	۲گ
۱۳۷۵	فرزاد قندهاری، محمد مکاری غلام حسین شعبی	تربت حیدریه	خراسان	۱خ
۱۳۷۶	علی سورگی، صدیقه کیانی و رقیه شهپازی	نهبندان	خراسان	۲خ
۱۳۷۹	فرزانه قندهاری‌زاده، سید هاشم حسینی	فردوس	خراسان	۳خ
۱۳۷۲	سیروس علی‌اکبرزاده، محمد مکاری	سبزوار ۱	خراسان	۴خ
۱۳۸۲	فرزانه قندهاری‌زاده، محمد مکاری هاشم گودسلوک	سوار ۲	خراسان	۵خ
۱۳۸۲	محمد مکاری، هاشم حسینی	قوچان	خراسان	۶خ